

ІЗ НОТАТОК НА МАРГІНАЛІЯХ «ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»: *БЕНДЮГА, БЕНДЮЖНИК*

Об'єктом уваги започаткованих автором нотаток стануть такі слова в академічному «Етимологічному словнику української мови» (ЕСУМ) [1], пояснення яких залишаються незадовільними або потребують суттєвих уточнень. Конкретно в даному випадку предметом розгляду обрана етимологія цілого гнізда слів, два із яких винесені в заголовок доповіді як найбільш відомі колись – *бендюга* і *бендюжник*.

Для етимологізації цих слів ЕСУМ наводить такі дані: діал. *бендю́га* «ломака, дрюк; колода для повертання вітряка; одна з чотирьох жердин для підкладання під снопи на возі»; діал. *бендю́жина* «тс.»; діал. *бе́ндю́гі, биндю́гі* «вид простої підводи, ломовий віз»; *бендю́г, биндю́г* «кінь-ломовик»; діал. *биндю́ги, бендю́хі* «колішнія» (тобто «передня колісна частина плуга»); *бендю́жник, биндю́жник* «ломовий візник»; біл. діал. *биньдзю́к* «підвода на залізних осях, верхня частина воза»; рос. діал. *бендю́ги* «прості сани для соломи, гною»; рос. діал. *бі́ндюх* «великий ломовий віз» [1, с. 166]. Походження цих слів (укажемо ще на бойківське *биньдю́ги* «міцні сани для возіння дров з лісу; два довгі дрюки, зв'язані на кінцях мотузкою, для перенесення вантажу» [2, с. 52]) оцінюється як не з'ясоване із вказівкою на думку Д. Шелудька, який виводить слово *бендю́га* із пол. *binduga* «прибережний пліт у гавані; сплав дерева; склад дерева для сплаву», діал. *bienduga*, заст. *winduga* «тс.». Саме ж пол. *binduga* зводиться, у свою чергу, до нім. *Winde* «коловорот, лебідка, домкрат». Паралельно з цим наводиться також більш рання думка О. О. Потебні про походження укр. *бендю́га* від нім. *Bíndwagen* «дроги, биндюги» [1 с. 166].

Наразі зазначимо, що виведення пол. *binduga* з нім. *Winde* має слабкі сторони, бо не пояснює фонетичний перехід [w] → [b] (хоча теоретично це цілком можливо) та морфологічне ускладнення першого із слів у порівнянні з другим. У цілому ж внутрішня форма пол. *binduga* чітко орієнтована на нім. *binden* у його етимологічному значенні ‘durch Umwinden, Verknüpfen zusammenfügen’, insbesondere ‘fesseln’, auch allgemeiner ‘fest miteinander vereinigen’ = «шляхом обмотування, прикріплення міцно з’єднувати (якісь частини чогось), особливо в значенні зв’язувати». Коротко кажучи, пол. *binduga* відповідає укр. *пліт, плоти* у сенсі зв’язаних між собою для сплаву стовбурів дерев (там і там виступає внутрішня форма ‘*плести, сплітати*’).

Детальну етимологічну розробку пол. *binduga* в такому ключі знаходимо в Г. Хентшеля, отож продовжимо від того, на чому дослідник зупинився: «Загалом можна припустити, що це слово прийшло в українську та білоруську мови через польську, що є очевидним для германізма, пов’язаного з плотом. Що стосується різних вживань, пов’язаних з балкою або дерев’яною жердиною, часто у з’єднувальній функції, то деталі залишаються невідомими. Це не дивно, оскільки ці зв’язки лежать у сфері сільського господарства і, отже, в діалекті...» [4].

Проте перекинути семантичний місток від пол. *binduga* «пліт; місце на березі, де готуються плоти для сплаву» до укр. *бендюга* з його дериватами та інослов’янськими відповідниками не так просто, адже в останньому випадку йдеться про цілий комплекс значень, зосереджених навколо назв навантажених (снопами, соломою, сіном) возів; навколо назв деталей і пристосувань для закріплення такого вантажу на возі; навколо назв ломового коня-битюга, ломового візника. Тому орієнтація цього семантичного гнізда на пол. *binduga* та ін. як на лісосплавну термінологію викликає сумнів. Справедливості ради слід підкреслити, що коні таки використовувалися як тяглова сила при транспортуванні стовбурів дерев до місця формування плотів.

І все ж розв'язання знаходиться не тут. Згадане вище нім. Bindwagen, пояснюється в Г. Хентшеля так: «Це слово дійсно зустрічається у південногессенських діалектах і означає традиційний віз, що використовується в сільському господарстві» [4]. Здавалось би, це є місток до значення, наведеного в О. О. Потебні. Проте річ у тім, що словник, на який покликається Г. Хентшель, пояснює слово Bindenwagen зовсім інакше – через синонім Binder [6, Bd. 1, Sp. 854, Z. 16-17]. Там само це ж саме слово Binder пояснюється у значеннях 'Strohbinder, Selbstbinder, Strohpresse bei der Dreschmaschine' [6, Bd. 1, Sp. 852, Z. 47-49]. Ключ до розуміння цих значень дає словник діалекту землі Пфальц: Strohbinder 'Strohbindevorrichtung an der Dreschmaschine' [5, Bd. 6, Sp. 715, Z. 23] = «пристрій при молотарці для зв'язування соломи». Такі допоміжні механізми, що автоматично зв'язували соломі після молотарки в тюки (ось воно Strohpresse!), прийшли у свій час на заміну ручній роботі. Щодо слова Selbstbinder, то воно стосується жниварки-снопов'язки, вона ж Mähbinder або Bindemäher, вона також Binder.

Таким чином, слово Bindenwagen у застосуванні до назви підводи цими лексикографічними джерелами не potwierджується. Можливо, воно взагалі могло позначати стрічковий транспортер, який подавав соломі від молотарки на стиртування; таким самим стрічковим транспортером обладнана також жниварка – пор. до цього семантично і структурно схоже нім. Bandwagen для назви стрічкового транспортера в гірничій справі, а також автомобільного причепа, устаткованого подібним типом транспортера.

Однак нім. має Binder суміжні прирощені значення: 'Garbenbinder' «цурка для перев'язуванні снопів перевеслом» (також «машина-снопов'язалка», і «робітник-в'язальник снопів»), 'Holzstange' «дерев'яна палиця». Останнє слово цікаве тим, що має кореляцію до слів Bindgeschirr 'Wagenseil mit Zubehör am Erntewagen' = «вірówka разом із пристосуванням (= дрючком, жердиною) для притискання навантажених на возі снопів». Цьому відповідає укр. *рубель* «довга жердина, яку кладуть зверху на віз із сіном, снопами й притягують за кінці вірówкою так, щоб, придавивши,

утримати вантаж» [3, с. 892]. Сюди ж долучається ще ціла низка німецьких слів, які деталізують подібні значення: Bindholz 'Bindknebel' = «кріпильний пристрій у вигляді палиці з мотузкою». Це те ж саме, що Bindgeschirr; пор. Knebel 'Querholz' = «поперечна палиця, поперечна жердина» – у даному випадку мається на увазі таке ж прилаштування у вигляді жердини з вірьовкою; Bindkette 'K(ette), die vor schwere Führen um die Mitte des Wagenkastens geschlungen wird ...; sie dient auch für zum Sperren des Rades bei Talfahrten' = «ланцюг, яким обмотується середина короба фури перед важкими вантажами...; він також служить для блокування колеса у возі під час крутого спуску»; 'K(ette), die um eine schwere Wagenladung geschlungen und mit dem Kipp-reitel angespannt wird' = «ланцюг, який обмотується навколо важкого вантажу і прикріплюється до перекидного *дрючка-кріплення*», де Kipp- є похідним від kippen '(eine Sache) aus einer stabilen Position in eine Schräglage versetzen' = «вивести що-небудь із рівноваги» і Reitel 'Knüppel, Spannholz, Knebel' = «палиця, дошка, затискач», пор. [6, Sp. 853, Z. 1–64, Sp. 854, Z. 1–17].

Таким чином можна вибудувати метонімічний ланцюжок: нім. Binder «пристрій, прилаштування для *прив'язування*, закріплення (вантажy)» // нім. Bindung «вантаж у *перев'язаному* стані» → пол. binduga і укр. *бендюга* «*зв'язаний*, закріплений (габаритний) вантаж» → «віз для габаритного *прив'язаного* вантажу» → коні-бендюги / візник-бендюжник.

Думка про польське посередництво при запозичення слова *бендюга* в українську мову потребує додаткової аргументації, бо наражається на застереження. З одного боку, польське слово, як уже сказано, прив'язане до лісосплавної (флісацької) термінології, яка виявила свій вплив і на відповідну українську (сам термін *флісак* «лісосплавник, плотогон» походить з німецької мови через польське посередництво). Однак навіть бойківський діалект (він належить до регіону, де український лісосплав був одним із поширених робітничих занять) засвідчує лише транспортні значення слова *бендюги* (хоча за семами вони досить близькі до польських флісацьких термінів: вантаж дров

на санях не міг не зв'язуватись докупити для перевезення, а про *ноші* прямо говориться, що вони складались із двох зв'язаних жердин – чим це не *бендюга*?). З іншого боку, засвідчений Б. Грінченком основний ареал побутування українського слів *бендюга* орієнтований на український південь, Полтавщину, Харківщину. Отож слід подумати, чи не могла тут проявити себе мова їдіш якщо не в ролі джерела запозичення (можливість такого лексичного донорства для української мови досить переконливо спростовує Г. Хентшель [4]), то в ролі поширювача та підсилювача функціональності запозичених в мову їдіш з української мови слів типу *бендюга*, *бендюжник* (про такий шлях також говорить Г. Хентшель [4]). Принаймні ареал поширення цих слів добре накладається на ареал найбільшої концентрації єврейського населення в межах смуги осідлості в царській Росії – це сучасні Одещина з Херсонщиною і Миколаївщиною та Харківщина в тому числі. Тому на завершення не можна не згадати одеських бендюжників, назву яких Б. Грінченко приписав до тодішньої Херсонської губернії, тобто і до портової Одеси, яка входила до складу цієї губернії. Насамкінець слід нагадати, що німецькі колоністи в тій же губернії були переселенцями із земель навколо **Вюртемберга, Бадена, Ельзасу, Пфальца**, а також **Баварії** і частково **Гессена** – саме фрагменти цього діалектного масиву представляє залучена в даній розвідці лексика. Разом із передовими землеробським технологіями колоністи принесли відповідну лексику, яка проникала в українську мову разом із засвоєнням нових технологічних практик. Чи не звідси, фігурально кажучи, прийшли знамениті одеські бендюжники?

Література

1. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук ; АН УССР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: Наукова думка, 1982. – Т. 1 : А–Г. – 632 с.
2. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 т. – Київ : Наукова думка, 1984. – Т. 1 : Частина перша. А–Н. – 497 с.

3. Словник української мови : у 11 т. – Київ : Наукова думка, 1977. – Т. 8. – 892 с.
4. Hentschel G. Wörterbuch der parallelen Lehnwörter aus dem Deutschen im Polnischen und in den ostslavischen Sprachen. *IDS. Lehnwortportal Deutsch*. URL: https://lehnwortportal.ids-mannheim.de/woerterbuch#/?wb=Wander&eintrag=wander_DFG@262curated (дата звернення: 06.11.2025).
5. Pfälzisches Wörterbuch, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/25. URL: <https://www.woerterbuchnetz.de/PfWB?lemid=S11885> (дата звернення 06.11.2025).
6. Südhessisches Wörterbuch. Wörterbuchnetz. URL: <https://www.lagis-hessen.de/de/subjects/gsearch/sn/shwb?q=Bindwagen&submit=LAGIS-Suche> (дата звернення: 06.11.2025).

Карпова Софія

Науковий керівник: к. філол. н., доцент Фрумкіна А. Л.

Міжнародний університет

ІНОЗЕМНА МОВА ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ СВІТОГЛЯДНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

У сучасному світі швидких змін, глобалізації та інформаційних потоків освіта має не лише передавати знання, але й формувати в учнів відповідну компетентність, що дає змогу орієнтуватися у світі, критично мислити, визначати власну позицію. Однією з важливих складових такої підготовки є світоглядна компетентність – здатність учня сприймати, розуміти, оцінювати та інтегрувати знання про культуру, мову, інші народи, міжкультурні відносини, формувати власну позицію.